

Эрхи татаха, маани ун-
шаха тухай

ЦАГЫ
УРАСХАЛ

Жаргалантын Соёлой
байшан

burunen.ru

2020 оной
октябрийн 16,
№39 (39)

Буряад ҮНЭН

ЭХЭНЭР СНАЙПЕРЫ ЭРЭЛХЭГ ГАВЬЯА...

СНАЙПЕР ЦЫРЕН-ДУЛМА ДОРЖИЕВАДА

Үхэлэй ехэ дайн хүжээрөөд,
Үглөөдэр хэлсээтэй гэлсээ.
Үндын бодоод гүрэн түрөөр,
Урда, ара таладаш тэмсээн...

Үдэр жэлнүүд хэлгэсэн,
Үсөөрөө бусангүй эрэшүүл.
Угза шадалаа хүбшэлэн,
Урагшаал дабшаа сэрэгшэд.

Үхэлэй даие огто зайсаагүй
Үхин басаган хайратайхан...
Үсэд зоригор нэгш ядаагүй,
Үгдөөл хүрэхэ хабатайхан...

Утаа бааюулан үрхөөрөө
Угтахал хэнши даа үнэсэн,
Үелхэн гансахан нүхэрөө
Үгын зөөлэнөөр энхэрэн.

Уянхан зулгы хоолойгоор
Үлгын дуугаар бөөмэйлэн,
Үриеэ мансылха хэнши даа
Үгтээн эхэнэрэй хубидаа...

Үйлын муухай дайн дажар
Үлгэн дэлхэйгэ доголгоол.
Үхэл номолоо фашист бузар,
Үгтээн наһыеш ходоолод.

Үбсүүгээ баряад унахадаа
Үлгын дуугаар бөөмэйлэн,
Унтархан нүдөө анихадаа
Үлгын дуугаа шэбэнээш...

Үнгэрөөд һара Агуу Илалта
Үйдхар, баяр халаан байгаа.
Үлөө Силезидэ буряад басаган,
Үлөө... мүнхын нойроор
унтаад...

Үдгээн нютагш Ехэ-Цагаан
Үнгын холонгоор задарнал.
Үндэр нэрынш мунхэ
дурасхаал
Үехэн зоноймнай зальбарал...

Үни замхаа хэн Эсэгийн дайн,
Үнгэрөөл далан табан жэл...
Үбсүү сээжэдэш зүүлгээгүй
Үндэр орденш - гавьяагай шэн.

Үшөөш олдоогүй сэрэгшэдэй
Үнэн нэрэн мүнхэлгэдэй...
Үшөөш номгороогүй дэлхэй...
Үгэсйт һанаагаа, хүн түрэлтэн!

Цыбигмит ДАМДИНЖАПОВА,
Эрхүү хото

Цырен-Дулма Лубсановна Доржиева Агууехэ Эцэгийн дайнда Суворовы орденото суута Таманска дивизиин 714-дэхи стрелково полкдо дайралдасан байна.

Буряад-Монгол республикын Тамчын зүблэлы Зүүн Тамча гэжэ газарта турсэн намтартай (энэнь мүнөө байсан Буряад республикын Сэлэнгийн аймагы Ехэ-Цагааны газар болоно).

1944 оны мартын 28-да Цырен-Дулма Доржиева сайн дураараа фронтдо очохыгоо мэдүүлээд, эхэнэрнүүды мэргэн буудадаг сургуулида Подольск хото эльгээгдээ. Тэрэ сургуулинь найман сара үргэлжэлжэ, шалгалтануудаа "эрхим" цэгнэлтэнүүдтэ тушаагаад, сэрэги "младший сержант" гэсэн нэрэ зүүлгэгдээ.

Снайперай сургуулийн удаа младший сержант Доржиева нэгэдэхи Украинска фронт эльгээгдэжэ, 395-дахи стрелково Улаан тугта, Суворовы орденото Таманска дивизиин 714-дэхи стрелково полкдо алба хэжэ эхилээ.

Агуу Илалта хүрэтэр оройдоол сара үлөөд байхада, 1945 оны мартын 26-да Польшын Верхняя Силезия гэжэ газарта Цырен-Дулмын хайрата залуухан насань тасалдаа.

Мартын 26 - да нүхэр Доржиева снайперай мэргэн буудалгаар 6 дайсadye салгаад, цаашань

тавигдасан дайшалхы зорилгоо дүүргэжэ яватаргаа фашистска снайперы сомондо дайруулжа, ами насаа алдаа" гэжэ шагналай хуудасан соонь бэчээтэй.

714-дэхи стрелково полкын командир Тихомиров "Эрэлхэг дайшалхы гавьяагай түлөө Цырен-Дулма Доржиевае 1-дэхи шатын Эсэгийн дайнай орденээр шагнаха" гэсэн дурадхал оруулаа. Харин 395-дахи стрелково дивизиин командир гвардии полковник Федор Афанасьев болон 24-дэхи корпусы

ударидагша генерал-майор Дмитрий Онуприенко Эцэгийн дайны 2-дохи шатын орденээр шагнаха захирал үгэсэн байнад. Энэ захнь 1945 оной апрелин 15-да автаа.

Дайнай дүүрээсээр дала гаран жэл соо Цырен-Дулмын түрэлхид орденээр шагнагдасан тухайнь дуулаачгүй, мэдээчгүй байгаа. 2016 ондо "Буряад Үнэн" сонины корреспондент, журналист Баясхалан Дабаин Орос Уласай Хамгаалгын яаманда Министерство оборонын архивта Цырен-Дулма Доржиевагай шагналы хуудасын оложо, Буряадайгаа олонийтэдэ дуулгасан байна.

Буряад республикын Арады хуралы түрүүлэгчэ Цырен-Даши Доржиев 2018 оны апрелин 10-да снайпер Цырен-Дулма Доржиевагай түрэлхидөөр уулзажа, орденынь шагналы хуудас - үнэнчэлгэ гартань баржуулаа. Тыгэжэ Арады хуралы түрүүлэгчийн дурадхалаар нютагынгаа хүүхэны нэрын мүнхэлжэ, түрсэн тоонто Ехэ-Цагаанда үйлсэ нэрлэхэ, баса Агууехэ Эцэгийн дайнда унасан зонойнгоо хүшөөгы дэргэдэ Цырен-Дулма Лубсановна Доржиевагай дурасхаалта мемориальна самбар нээх гэжэ нютагы зоны дэмжэлгээр шийдхэгдээ.

Тыгэжэ энэ хэрэгы бээлүүлэгдэхэ үдэр хүрэхэ ерээбэ.

(Үргэлжэлэлын 2 нюурта)

Буря

ОЮУТАД ҮВЭСНЭ

Буриадай дээдэ сургуулинуудта коронавирус таража байна. Тиимээс тэндэ холос хуралсал явуулагдаха болоо.

Буриадай гүрэнэй ехэ сургуулида октябрийн 13- аас 1475 оюутад соржо хуража эхилээ. Энээн тухай тусхай зарлиг Николай Мошкин баталаа. Тиигэжэ октябрийн 24 болотор хоёр долоон хоногой туршада оюутад онлайн аргаар хурахань. БГУ-да бүхидөө 7 745 оюутан тоологдоно.

Гадна ВСГУТУ-гай 391 оюутан, ВСГИК-эй - 118, СибГУТИ-гай – 2, БГСХА-гай – 44 оюутан холоос сорно гээд, Буриадай

Болбосоролой болон эрдэм ухаанай яаман мэдээсэбэ.

Октябрийн 5-аас Улаан-Удын, Северобайкальск хотын, Гусиноозёрскын, Хурамхаан тосхоной, Ивалгын болон Тарбагатайн Дээдэ ба Доодо Саянтын сургуулинуудта суралсал холос явуулагдана гээд хануулая.

Мэргэжэл олгуулдаг дунда хургуулинууд болон сэсэрлигүүд хуушан хэбээрээ хүдэлсөөр.

“Буриад үнэн” мэдээсэлэй албан

«ШЭНЭ БУРЯАД ЗҮЖЭГ»

Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ Буриадай гүрэнэй академическэ драмын театрта «Шэнэ буриад зүжэг» гэсэн түсэлэй гаршаг доро 7 шэнэ пьесэ бүтээгдэбэ. Октябрийн 8-9-эй үдэрнүүдтэ тэдэнэй уран сайханай уншалга үнгэрөө.

Намикина Цыденовай гүрлэ жург

Үргэн олоной анхаралда тавигдасан зохёолнуудай авторнууд март сарда 10 үдэри туршада тусхай сургуули гараа сэн. Росси гүрэн дотор мэдээжэ драматург Анастасия Букреева багшынгаа хүтэлбэри доро драматургийн ёсо заншалнуудтай танилсажа, яагаад пьесэ бэшэхэб, яаж зүрилдөөн, сюжет, тэрэнэй эрьелгэ, диалог гэшы зохёохоб гэхэ мэтэ ойлгосоннуудтай танилсажа, түрүүшын хоёр-гурбан үйлэнүүдэ бэшээ бэлэй. Энэ суралсалайн 2-дохи шата онлайн аргаар үнгэрөө, бэшээшэ бүхэн багштайгаа холоос холвоо барин харилсажа, ажалаа явуулаа. Цырегма Сампилова, Баира Бальбурава, Татьяна Олзоева, Ольга Ранжилова-Ломбоева, Валентина Бадмажапова, Цэпэ Улзытуева, Бальжиная Нима гэгшэдэй сургуули сударын уран сайханай уншалгаар түгээсэбэ, пьесэнүүдэнь олоной сонорто соносходго, уншагдаба.

Театрай зүжэгчэд хэдэн бүлгэм боложо илгараад, эдэ 7 пьесэ рольнуудаар хуваажа уншаа. Энэ ажал 4 уран найруулагча - Баирма Жалцанова, Саян Жамбалов, Виктор Жалсанов ба Сойжин Жамбалова гэгшэд - хүтэлэн явуулаа.

Намжилма ЦЫДЕНОВА

ЭХЭНЭР СНАЙПЕРЫ ЭРЭЛХЭГ ГАВЬЯА...

(Үргэлжлэл. Эхинь 1 нюурта).

2020 оны октябрийн 9-дэ Ехэ-Цагаанаас гарбалтай домогто, суута снайпер Цырен-Дулма Лубсановна Доржиевагы мүнхэ дурасхаалай мемориална самбар нээгдэж, нэгэ талаасаа омогорхолтой, нүгөө талаасаа гашуудалтай еслолы хэмжээ явуулганда Сэлэнгын аймагы засаг дарга С.Д.Гармаев, захиргааны хэрэгүүдэ хүтэлбэрлэгчэ Е.Ю. Дагбаев, “Селендума” гэсэн нютагы засагы сомоны байгууламжийн засаг дарга Ц.Д. Б. Буянтуев, Ехэ-Цагаан нютаг гарбалтай, “Буриад Үнэн” сонины сурбалжлагча Б.Б.Дабаин, снайперы түрэлхид Ц.Д. Д. Доржиев, Ю.Д. Лубсанов О.А. Лубсанова нүхэртэйгөө, Эдуард хубүүнтээ, Н.Л. Лубсанов Зинаида Доржиевна нүхэртэйгөө, сургуулийн болон цэцэрлигы хүтэлбэрлэгшэд Ю.С. Лубсанова, С.Н. Данзанова, соелы байшангы, номы сангы ажалчад Л.Д.Аюшеева ба Н.Б. Аюшеева, Селендумын соелы ажалчад И.С.Шорникова ба В.Н. Дашиева, Ехэ-Цагаанай нютаг зон эдбэхитэй хаваадажа, хүндэлэлы, баяр омогорхолы, дурсалгын үгэнүүд хэлэгдээ, дайшалхы гавьяада, Агуу Илалтада зориулсан дуунууд эздэлээ...

Дарима АЮШЕЕВА, багшын ажалы ветеран, Ехэ – Цагаан нютаг

ҮНДЭСЭН ТЕЛЕВИДЕНИ

gornb.ru

Буриадта, Ара Байгалай болон Үвэр Байгалай хизаарнуудта буряадаар дамжуулжа байха телеканал байгуулагдаха.

Буриад Уласай Толгойлогшо Алексей Цыденовэй хэлсэнээр, тэрэ канал Гүрэнэй «Бурятия», «Селенга ТВ» телерадиокомпанинууды болон бэшэч мүнөө хүдэлжэ байсан телеканалнууды үндэсэн дээрэ байгуулагдахаар хараалагдана. Энээн тухай «АТВ» телеканалда Буриадай Толгойлогчо мэдээсэсэн байна. - Эрхүүгэй можоты болон Үвэр Байгалай хизаарты хамта баталсан хэлсээгээр буряадуудай ажасуудаг газар нютагуудаар буряадаар дамжуулганууды явуулжа байха хамтын телеканал байгуулхабди. Тиихэдээ мүнгэ танганайш гаргаша хамтын байха. Буриад хэлэ аршалан сахижа байха нэгэ арга болохо, - гэжэ Алексей Цыденов хэлэхэдээ, телеканал 2021 ондо ажалаа эхилхээр хараалагдаа гэжэ онслоо. Алексей Цыденовэй санамжаар, үдэр шүнигүй дамжуулха тон “харюусалгатай канал” байха естой. Буриадта, Эрхүү можодо, Үвэр Байгалда буряадаараа харилсадаг 75 мянган жэнхэни буряадууд ажасууна. 2005 ондо буряад хэлэ үгы боложо байна гэжэ ЮНЕСКО мэдээсэсэн. Тиимээс түрэл хэлээ аварха хэрэг – бултанай хэрэг.

Сэнгэ РИНЧИНОВ

НЭЭДЭМ-ПОЛ
ХОНОГОЙ

ЭРХЭ ТАТАХА, МААНИ УНШАХА ТУХАЙ

Тавин наса хүртэрөө хүн эхэ эсэгын буянгаар ажасууна, амидарна. Тавин наснаасаа хойшо өөрын буян олохо, үхивүүднгээ түлөө маани уншаха гээд бидэндэ ава эжымнай, үвгэй эмгэймнай заадаг сэн. Хүнэй наһа бархада хойтын буяндань маани уншанабди

Мүнөө хүн бүхэн шахуу эрхэтэй ябадаг болоо. Урдань үбгэд хүгшэдэл эрхэ татажа, маани уншажа байдаг бэлэй. Эрхэ гэшэмнай юунэй түлөө, ямар гуриумаар татагдадаг ем. Эрхэдэ үлхөөтэй байдаг толгой, бөөрз, тоолуур гэдэгүүд ямар удхатайб?

Буддын шажанай эрхэ зуун найма байдаг. Энэ шажанай нангин тоо гэшэ.

● тоодо ородоггүй эрхын толгой гээд байна. Эрхэ гурван бөөрэтэй: хорин долоон эрхын дараа бүхэндэ нэгэ бөөрз. Иигэжэ хамтадаа 112 монсогорнууд үлхэгдэнэ. Заримандаа гурван бөөрз эрхынгээ тоо соо ороодш байдаг, тиигээ саа, толгойтойгоо 109 болоно. Эрхын толгой хуба шулуугаар (янтарь) хийхы оролдодог.

Эрхээ зүүхэдээ толгойгооронь уруунь байлгахгүй ёстой. Маани уншахадаа, эрхынгээ толгойгын алхажа татадаггүй, толгойдонь хүрөөдэл, сөөргөө эрьезд уншадаг гуримтай. Харин үснэ хүнэй буянда уншахадаа, толгой алхуулаад ото сэтэ нэгэ шэг руунь уншадаг. Тиихэдээ тоолуур татадаггүй. Энэ буян нүгшгшэ хүндэ зорюулагдана ха юм, өөртөө буян хэнэ бэшэ.

Тоолуур тухай. Лама сангаартанай эрхэдэ ямарш тоолуур байхгүй, уншаснын Бурхан тоолохо гэдэг. Юрэнхидөө, тоолуур гурван янза: зуунай, мянганай, зуу мянганай... Зуунай тоолуур мэнэл хэрэглэгдэжэ байдаг ушараас бэлээр хүдэлгэхи хараада абжа, бээ даанги богонихон үлхөөтэй арван сахаригүүд байдаг. Эрхээ татажа, арван тоолуурынгаа захадаа хүрэхэдэнь, мянган маани уншагдаба гээд удаадахь тоолуур татагдана.

Мянганай тоолуур олонхидоо эршэлээтэй оосор байдаг. Толгойн боореос эхилдэг. Эршын суладахад, мянган маани хүсөөх бүрээ нэгэ эрхэ

ахижа ябуулдаг. Иигэсээр эрхынгээ нүгөө тала үнөөхи толгойдоо шахахадань, зуу мянган маани уншагдаба гээд, удаадт тоолуураа явуулдаг. Зуу мянганай тоолуур удаан боложо хэрэглэгдэдэг хадань бэлэнээр хүдэлгүй сахариг байдаг. Зуу мянган маани уншаха бүрээ нэгэ эрхэ ахижа, энэ сахаригаа заалаад алхуулаад, сөөргэнэ жэмьлгэдэг. Энэ тоолуурай бүхы эрхэнүүды юрөөлжэ хүсэхэдэнь, арван сая (арбан миллион) маани уншагдаба гэшэ.

Эрхээ татаха, уншасан мааня тоолохо басал онсо гуримтай ем. Зуун найман эрхи мухарюулаад, зуун маани уншагдаа гэхэшлэн,

тоолуур бүхэн зуун найман бүхэндэ явааш саа, зуу гээдэл тоологдодог ёстой юм. Самааржа, саналаа хүсэд хүрөөгүй уншаснаа хараада авна ха ем. Эрхэ заабол нара зүб эрыюулхэ ёстой. Эрхэ бүхэн бишыхан хүрдэхэнүүд гэшэ. Энэ хүрдын голын эрхын үлхөө болоно гээд бодоод үзэгты. Тиихэдээ долёоборой үзүүрээс эрхыгээрээ эмирэгдээд, доошоо заабол нара зүб эрьелдээсэр бууха ёстой. Монсогорхон эрхэ бүхэн хурууны үндэгэнүүдтэй сайхан үсрилдөө саа, бэеын мэдэрэл үргэхэ талаар ехэ түстай байха. Эрхы долёобор хоёройнгоо үзүүрхэнээр эрхээ татаа саа, зүб гэжэ бодомоор.

Эрхэ ямар емээр хэгдэнэб гэхэдэ: зургаадай, зандан, сэндэн гэхэ мэтэ модод Энэдхэг, Жагарай орондо оргодог тула ехэ хомор. Манай Дунда Азида саншит гэжэ модоор эрхэ хиидэг ем. Мүн заанайш соёогоор хэдэг. Энэмнай ехэ үнты. Эрхэ эрыюулхэ бүхэндөө нэгэ маани тон хүсэдөөр уншагдаха ёстой. Яаржа байгаад, дутуу ядуу олон тоо хүсөөхи оролдобол, буруушаагдана.

Маани уншажа буян хээд, удаань заабол зорюулга дурдаха ёстой гээд Шэнэхээн нотагай эмшэ лама Балбар ламбагай заажа үгөө. Тэрэгүйдэ эзэнгүй, нэрэгүй буян гэшэ үгы болоходоо дутэ.

Зорюулга гэшэ үнэхөөр амаараа үгүүлжэ, юунэй түлөө, буян үйлэдэснөө, Бурханай урда өөрынгөө гуйлта тобшохоноор хэлэхэ ёстой. Гансал өөрынгөө хара бэеын гү даа, али гансахан өөрынгөө үри хүүхэдэй түлөө хэсэн гуйлтын сэн бага, үнэхөөр буян болкүй.

Эхэ зургаан зүйл, хамаг амитанай амар амгаланай түлөө, үлзы хутаг үндэр заяан бадараг гэжэ заабол сэдхэхэ, үгүүлжэ шухала. Тиихэдээ эрхээ эбхээд, толгойгын оройдонь тобойлгоод, хоёр альган дээрээ хүндэтэйгөөр үргэжэ сүгэдэдэг, бурханаас адис абадаг, хэлэхэ үгөө хэлэдэг ёстой.

Иигэхэдээ хэсэн буян, гуйсан гуйлта зорилгоо хүсэхэ болоно. Энээнээс улам нэгэ иимэ ушар дурдамаар. Нэгэ хүгшэн маани, мэгээм, тарни угаа хананхатайгаар, унтаагүй сагтаа отол уншажа байдаг байба. Үндэр настай болоод байтарнь, тавяад наснай хүвүүн басаган хоёрын наса барашоо. Иигэжэ үрөө урдаа харсан энэ хүгшэн ехээр сүхэрбэ: "Али гэшэб, насаараа үйлдэсэн буянайм аша үрэ", гэжэ уйлаба. Тиигэжэ нэгэ ехэ ламадаш хэлэбэ. Тэрэ лама айлдасан гэхэ: "Буян үйлэдэхэдөө, ямарш зорилгогүй хэсэншэнь үгы болсон байна.

Тиигээдш урда наснай үйлын үри хүштэй, зайлгүй буян, бурханда сүхэрхэ гэшэ ехэ нүгэл ем, аша эзэнэршэнь олон халуун амин зон байна ха юм", гэһэн байгаа. Олон зоной саналаа хүржэ хэсэн буян сайхан сэдхэлэй нүлөө гэшэ нүдэндэ харагдахгүй саа, байсан хэр соогоо, хото хорёо соогоо, нотаг нуга соогоо агаартань тунажа, буян шэнгэжэ, сайн сайхание асардаг.

Энээныл түлөө хэсэн буянаа олондо зорюулна ха юмбиидь. Гансал өөрынгөө аяга соохоноо хоол суглуулха бэшэ, олонойнгоо тогоондо үргэхэ гэсэн шэнги удхатай болоно.

Уншасан хүндэ туса болохо болтогой гээд Дамбиниима ахайн захяа дамжуулбаб. Ум маани бадмэ хум!

Намжилма
БАЛЖИНИМАЕВА,
интернет сүүлжээны вк
хуудаснаас

ЗАГАСТАЙН ДАСАН

Эхирд-булагадай зургаан эсэгэ отогоорхин 1784 ондо Асын дасанһаа таһараад, өөһэдн дасантай болохоо хүсэжэ, Загастай голой зүүн эрьедэ эшгэ дуган бодхоон. Тиигэжэ 1789 оной мартын 28-да Эрхүүгэй засаг зургаанһаас дасан бариха зүбшөөл абтажа, модон дуган баригдаад, Балдан Лхама сахюусатай "Дэчен Рабжалин" сахилтай Загастайн дасан үндэрлэн. Эндэхи зоной хурал номдоо ошохоно ехэ дүтэ, дасанаа ходо ябажа байха аргатай болоһон. Загастайн дасан үшөө - Тохойн дасан гэдэг.

1810 ондо Загастайн дасанһаа алагуй, хурамша, харанууд отогоуд илгаржа, Юрөө голой зүүн бээдэ өөһэдн дасантай болоһон. Тэрэнэ Юрөөгэй дасан гэгдээ. Харин 1831 ондо Дээдэ-Үдэ, Ивалга, Дээдэ ба Доодо Оронго, Гельбэрэ, Баянгол нутагуудаар нуудаг зон - хамта 3165 хүнүүд - Загастайн дасан ошохоно холо байна гэнэн шалтагаар өөһэдн дасантай болохо дуратай байһанаа мэдүүлжэ, Загастайн дасанай зөөри зөөшнээ юушье буяалдаха, абахагүйбди гэжэ үгээс үгэбэ. Тиин тэдэнэр "Даши Шарбаблин" нахилтай Янгаажан дасантай боложо амаржаһан.

Загастайн дасанда 1863 оноор 11 сүмэнүүд баригдаад байһан: Аюши сүмэ - ута наһанай Амитас бурханай; Гүнриг сүмэ - Вайрочана бурханда зориулһан; Дара-Эхын сүмэ; Дэмчиг

сүмэ - Чакрасамвара идамай; Догшод сүмэ - Будда бурханай Номой сахюусадай; Майдари сүмэ - Ерээдүйн Майдар бурханай; Найдан сүмэ - 16 Архад; Шэгмүниин сүмэ - одоо сагай бурханай гээд. 1864 ондо болоһон ехэ түймэртэ эдэ бүхы сүмэнүүд хайлаһан. 1863 ондо Загастайн дасан галай аюулда орожо хайлахадань, орондонь шэнэ модон дуган баригдаһан. 1891 ондо шэнэ дасанай барилгыг шэрээтэ лама Хайдаб Буянтын ударидажа, дасанай барилга халбаран хүгжэн.

Тэрэ үеэр 11 сүмэ дуганууд баригдаһан. 1876 ондо Загастайн дасан ехэ заһабарида ороһон. 1893 оной тоосоогоор Загастайн дасанда 7 лама байха ёһотой аад, үнэндөө 300 ламанар боложо байһан, харин жиндагуудын - 3035 хүн гээд тоологдоо.

1909 ондо дасан ондоо тээшээ зөөлгэгдэжэ, Жаргалантын Бүхэн гэжэ газарта түбхинэн. Дасание Жаргаланта руу абаашагдаһан ушарын гэбэл, Гомбо-ноёной (Гомбо Бадмажаповай) үүсхэлээр болоһон. Тэрэ үедөө ехэ хүндэтэй хүн байжа, дасанһаа гадна үшөө Оронгын управа нутаг руугаа асаруулан гэдэг.

1867 ондо шэнэ шулуун дуган бариха зүбшөөл абтаһан аад, хаана барихаа удаан сагта тодорхойложа ядаһан. Тэрэ шалтагаанаар 1880 саг зуура байхаар модон дуган Тохой гэжэ намагтайшаг газарта табиба. 1891 ондо тэрэ дуганаа гэдэргэнэ Загастай руу асаржа табиба. 1894 ондо Загастайн дасанай жиндагууд дээдн засаг зургаанай табилаар сүмэ, хамлабарин байранууды, хашаа хорёотойн бодхоожо, шэрдэбэ, будаба. 1893 ондо түймэртэ хайлаһан 11 дуган сүмэнүүд дахин шэнэлэн бодхоогдоһон. 1908 оной үбэл эдэ бүхы ажалай дүүрээд байхада, Жаргалантын Бүхэн гэжэ газарта Догшодой сүмэ асаржа табяад, 1909 оной хабар Харгана, Жаргаланта, Бүхэн, Тохой, Сүтэй

нутагуудай арад жиндагууд олоороо сугларжа, дасанаа ба дасанайнгаа Сахюусан бурхыг шэнэ байраданы асаржа түбхинүүлбэ. 1911 оной тоосоогоор Жаргаланта нутаг зөөгөөд байһан Загастайн дасанай 11 дуган сүмэн зөөри гэбэл: Согчин - 6238, хамтадаа - 1594 түх. сэнтэй гэгдээ. Жиндагуудайн тоо: Эрэшүүл - 1653, эхэнэрнүүд - 1665, хамтадаа - 3318 хүн хэн. 1910 ондо дасанай шэрээтээр Цыден Цыденжапов хууба.

Тэрэ 1897 ондо Хамба ламын орондо уялгын даажэ байха үедөө Тамчын дасанай шэрээтэ байгаа. 1912 оной дансын мэдээгээр дасанда гэлэн нахилтай ламанар: Цыренпил-Гүнзэн Гармаев, Дондуб Зодбоев, Очир-Гэлэг Дандаров, Намжил-Батацырен Шойжамсуев, шэрээтын уялга дүүргэгшэ банди Эрдэни Цогтоев гэгшэд байһан.

30-аад онуудаар ламын шажтант хашалганда ороод, Загастайн дасан хаагдажа, һүүлдэнэ хандаржа дүүрэнэн. Лама хубарагуудын сүлэлгэ, заралга, түрмэ шоронгоор туулгажа, сэмүүн сагыг бээ дээрэ үзэхыс үзэнэн юм.

2012 ондо Загастайн дасан дахин бодожо, 80 жэлэй хара һүүдэрһээ мултаржа эхилээ. 2012 оной мартын 3-да Сэлэнгын аймагай арад түмэн Гусиноозерск хотоһоо холо бээш оршодог Обоотой гүбээ гэжэ газарта олоороо сугларжа, лама багшанар бүмбэ нюулгын ёһололой уншалга бүтээбэ. Тиигэжэ Загастайн дасанай түрүүшын дуган болохо Сахюусан дуганай нуури бэлдэгдээ нэн. Бүмбэ нюуһаһаа урид ерээдүй дасанайнгаа байха газарыг ариуджажа, орёо бэлдхэлтэй, гал дүлэтэ Жэнсрэг уншалга бүтээгдэнэ байна. Дасанай нууриг XXIV Бандида Хамба Лама Дамба Аюшеев зааһан байна. Загастайн дасанаа нэргээхэ тухай нутагай хуурун Баяр Чойжинимаев үнинһөө хойшо наанаашлажа, дүү басаганиинь, Москвагай "Наран" клиникыг байгуулажа, медицинын эрдэмэй кандидат Светлана Чойжинимаева гэр бүлэтээ сугтаа дуган барилгыг тухандань хүргэбэ. Тииһээр дасан бүхэнэй барилга голлодог Согчин дуганшыг бодохоно дамжаггүй, энэ хэрэг тухай хэлсэжэ, зүбшэжэ байнхай. Мүнөө дээрээ урданай баян бурядай эшгэ гэгтэл найман ханатай, дээрэ бишыхан 2-хи даххартай, гадаа талаһаа шэнэ сагай шэнжэтэй Сахюусан дуган бодонхой, ойро тойроной жиндагай шамдажа ерэнэн хэрэгын бүтээжэ, хамаг хуралнуудаа хуража байдаг. Сахюусан дуганай хоёр таладаны гоё найхан субарганууд хоёр баатар сахюулнууд мэтэ харагдаад, дасанайнгаа хамаг үеын ламанарта зориулагдан үндэрлэнхэй. Нэгэ субаргынь Тамчын дасанай шэрээтэ Солбон Аюшеев лама бүтээлгэ. Нүгөөдэ субаргынь Жаргаланта нутагай жиндаг Владимир Баниев Жаргал дүү хубүүннэгэ гэр булын хүмжэлгэтэйгээр, мүн өөрынгээ эдэхи үүсхэл, мунгэ зөөриг гамнангүй, оролдожо бариһан буянтай. Владимир Анатольевичай Эрдэм хубүүннэгэ Ивалгын дасанай "Даша Чойнхорлин" шажанай дээдэ хургуулийн шаби, Загастайнгаа дасан хуралнуудаа ерээжэ, уншалсажа байдаг.

Загастайн дасанда мүнөө дээрээ 8 ламанар нууна.

Дасанай шэрээтэ Баясхал Доржиев амбайн ажал ехэ, ламанарай байха гэрнүүд, жаган, кочегарка г.м. байранууд баригданхай. Урданай түүхэтэ дасан Сэлэнгынгээ табан дасангуудай зэргэдэ найханаар үндэрлэн, арад олоной тундаа хүгжэлтэтэй оршохоно дамжаггүй.

Буряад ФМ
радиоог архивһаа

ЦАГЫ УРАСХАЛ

Угдамаа алдасан хүн ойд төөрсөн сармагчинт адли гэж урданы монгол түүхэд бичээтй. Өөрынгөө ёс гурим, хэл соёлоо, түүхээ мартсан бол загурьдид төөрих гэдэг.

Буриады урда зуги түүх Хонтогоры Охинты холвооты, юув гэхэд, тэр хадаа Сэлэнгын буриадууды нэгдүүлсэн анха түрүчийн тайшаа байгаа.

Охин тайшаа 1650 онд мүнөөны Увэр монголы Гул шар хошууд түрсэн. Эцэгэн Чингисын «алтан угы» Цогт тайжийн хувүүн Хонтогор байсан. Эхэн бүгд монголы сүүлчийн хаан Лигдэн хааны дүү Сангарзын бацаган байсан ем. Эхын талаас нагац авнь Минхур ван. Минхур ван хадаа Буян цэцэн хааны хувүүн. Эндээс бодоход, Охин тайшаа ех үндэр дээд угы болоно.

Охин тайшаа 38 настдаа Орос гүрэны харьяат болоо. 1688 ондо Монголд ех хүлгөөтй, хэцүү байгаа. Юув гэхэд, Халх Монгол руу Джунгарийн Галдан Бошокто хаан дайгаар ороо. Энэл үед Халх Монголы дотоодын хэрэгт Цитады н улас оролцодог болоо.

1688 онд Ара Элист гэж газарт монгол тайжанары ех хурал болоо ем. Эндэ Цин уласы Энх Амгалан хаан (Кайси), Үндэр гэгээн Занабазар, монголы дээды ноёд, дарганар байгаа. Охин басал эндэ байлцаа. Энэ хурал хадаа Монголыг Манжийн гар доор оруулах гэсэн гол удхаты. Охин Цин уласт орохыгоо тас арсаа. Энээны түлөө Охины шор руу хаагаа. Тэндээс нүхэдыгөө сайгаар зугадаж, 180 цэрэгчэд болон тэдэны бүлэнэртй Байгал тээш гараа.

Энд Цагаан хааны эльч Ф.А.Головинты үгөө ойлголцож, холвоо байгуулж чадаа ем. Тэр

Мүнөөны Бэцүүр аймагы Топка гэж газарт тулалдаа болоо. Головин Охин хоёр тавангуудууды бут цохёо, олон хүны хёморгонд (плен) аваа. Энэ хүнүүды дунд тавангууд тайшаа Зав Эрдэнийн хувүүн Бороной байгаа. Тэрэ хадаа үргэмэл аватыгаа байлдаа болосон газараас холо бэш, Эмэгэнт гэж газарт байдаг сэн. Мүнөө энэ газарт Эмэгэнтын овоо би.

Ород хасагууд энэ хувүүныг Енисейск хот худалдаа. Энд Томскын худалдаа наймаач И.Сердюковты уулзаа. Сердюков тэр хувүүны үргэж аваад, хэрээс зүүлгээд, Михаил Сердюков болгоо. Михаил ех түргэн шуран бодолты, эцэгынгээ наймаанда ех тусты, найдамты байгаа ем. Эцэгынгээ нас барахад Москвагы наймаач Евреинов гэдэг хүнд алва хийгээ. Нэгэт наймааны

холвоо ем.

1889 оны мартын 12-нд Охин Ф. Головинты хэлцээ баталаад, үнэн цэхээр алва хийхэв гэж тангариг үгөө. Энээны сүүлээр Орос гүрэны дансанд «Охин дархан баатар зайсан» гэж бичигдээ.

Хэлцээны ёсоор Охин зайсан алва татаварь (яса) морёор, малаар түлэх болов. Тэрэнээс гадна Оросы сэрэгт хүнүүды явуулах ёсты байгаа.

1689 оноос 1708 он болотор ородууд болон монголнууды хоорондох тэмцээны явадалнууд тасарагүй. Охин зайсан буцаахын түлөө Монголы хэрэгээр Лифанюан гэж тусгай яамын Цин улсын бичиг ерээ. Оросууд харюу үгөөгүй. 1708 оны мартын 11-дэ Охин зайсан Петр хаанаас зарлиг аваа. Тэндэнэ «Энээнээс хойш тайшаа нэртй болооч. Орос гүрэны талаас 20 түхэриг мүнгэн салин авадаг болохоч. Гадна Сэлэнгын зоноос алва татавари цуглуулдаг, өөсэд хоорондоо хэрүүл хёморол гаргангүй явахын харан цахидаг болохоч» гэж бэчээтй байгаа. Энэ зарлаиг Охины Орос, Манж, Хитад, Монгол гүрэнүүды бүхэжүүлгэд оруулсан гавьяагынь харуулаа.

Охин буриад-монголчууды дундаас хааны зарлигаар түрүүчийн тайшаа болоно. Түүхын дансаар

Охин тайшаа найман ханаты томо эшэги гэртй байгаа. Тойроод түмэр харшаты. Тэрэ Охины байсан газарань мүнөө Шэвээтэ суури гэж нэртй, Харлан нутагы хажууд би.

Охин тайшаад, тэрээны хувүүн лубсаг ламад хааны нэрээс үхэр буу (пушка) үгтэсэн байгаа. Цагаалхын үглөөгүүр тэрэ буугаараа буудадаг байгаа.

Охин тайшаагы байдаг газар гурван гол гэж нэртй – Сэлэнгэ, Цүхэ, Хелго. Эндэ Ехэ Нюга, Харлан, Ез (Эдуй), Мөөрөөч, Хилганта, Хираан, Бурдэн, Харьяаст, Мангирт, Охин-Булаг, Арын Булаг, Булюэтэ, Ноёхон, Ара Харлан ородог.

Охины найман хувүүд: Лубсан лама, Шара Далай, Даагач, Тархай, Шаханай, Унагач, Зав Будүүн, Бун.

Охин тайшааты хамт ерэсэн угсаатан: Хэрсүү Мэргэн, Хогс баатар, Зудахал, Цогт, 2-ти Цогт, Номоодой, Начин, Дархан хотхон болон.

Охин хувүүдыгээ Ез, Харланда байгаа. Зарим үри хүүхэдэнэ Ехэ Нюгад, Шаханай, Зав Будүүны уринээр Хилганта, Мөөрөөчэд, Тархайтан Зэдэн аймагт, Унагачтан Арын Булаг, Топкаад.

Ехэ Нюга 25 километр үргэлжөөтй, Дээд-Доод гол гэж илгааты. Доод голд Шара Далайтан, Дээд голд Мунхэтэн, Хаяа Харзад Бухатан.

Ноёхонд – Хэрсүүтэн, Хамнигадайтан. Хамнигадай Хэрсүү Мэргэны 4 хувүүды нэгэн. Ондоо нэрэнэ Баян Баржигар (Тойн гушэ ламын аха). Хэрсүү Мэргэн Охинты Монголоос гарж ерэсэн нүхэрэнэ.

Хамнигадай 3 хувүүды байгаа: Тэмдэг шүлингэ, Шажанай, Убаши. Тэмдэгтэн Ноёхондо, Шажанай Убаши хоёры удамууд Ехэ Нюгад байдаг. Ноёхондо хорчид, урианхайтан. Ботот сонгоол, Цохор сонгоол Тагалцарт, Мангиртад, Бэрхын увэрт, Бүргын увэрт, Хелгын Тагалцарт байдаг байгаа.

Хиагтын аймагт Охинты хамт ерэсэн юншэб, ботот, урианхай, хорчид, цохор угсаатан Мөөрөөч, Хилгантад байдаг.

(Үргэлжэл сүүл)

Константин АЮШЕЕВ,
Виктор ДАШИЕВ орчуулаа

холвоо хэлцээны ородууды зүүн зүг руу нэбтэрүүлгэнд ех нүлөө үзүүлээ.

1688 онд монголнууд болон ород хасагууды хооронд ех эвсэгт тэмцээ болоо. Тавангууды Цырен Цокулай, Зав Эрдэни тайшаанар Охины булт зонтын Манжийн хааны гар доор буцаах гэж ерээ. Охин ородуудаас тусаламдж гуйгаа.

Встреча гостей, 1948 г.

Первые читатели библиотеки

ЖАРГАЛАНТЫН СОЁЛОЙ БАЙШАН

Жаргаланта хууринда Соёлой байшан 1939 ондо нээгдэһэн юм. Баруун таладань, залгалаадань номой сан, уншалгын таһаг, зүүн таладань нютаг ороноо шэнжэлгын музей байрлаһан. Мүн тиихэдэ кино харуулдаг хэрэгсэл, фойе соонь бильярд наададаг шэрээ табигдаһан байгаа.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай жэлнүүдтэ Соёлой байшан эдэбхитэй хүдэлжэ байгаа: зохёохы үдэшэнүүд, урилдаанууд, харалганууд, уран хайханай слёдууд үнгэргэгдэдэг бэлэй. Олоной хонирхолдо зүжэгүүд найруулан табигдаһан юм: суута буряад мэргэн буудагша Цырен-Даши Доржиев тухай Гомбо Цыденжаповай бэшэһэн «Снайпер», Цырен Шагжинай шог ёгто «Будамшуу». Эдэ зүжэгүүдтэ гол рольнууды эдэбхитэй комсомол залуушуул Василий Раднаев, Михаил Гунтулов, Данзан Санжиев, Данзан Бадмаев, Дулма Нимаева, Цырен-Дыжид Цырендоржиева, Анна Очиржапова, Пурбо-Ханда Данзанова гэгшэд наададаг хэн. Хатарай бүлгэмдэ Цырен-Дыжид Цырендоржиева, Пурбо-Ханда Данзанова, Санжад Доржиева, Анатолий Архаров, Дабаа Аюшеев, Данзан Нимаев хатардаг бэлэй. Бэлигтэй бэрхэ Бадма-Гарма Иванова бүлгэмэй гол хатарагша байһан юм. Эдэл залуушуул ород, буряад дуунууды хангуурдахадаа тон бэрхэнүүд хэн. Илангаяа харагшадай найшаалда Долгоржоб Нимаева хүртэдэг байһан.

Энэл үеэр Жаргалантада хүгжэмэй хуургуули нээгдэжэ, духовой оркестр эмхидхэгдэһэн байна. Хүгжэм гүйсэдхэхэ, зүжэг,

хатар найруулан табиha хэрэгтэ оперо болон баледэй театрай, буряад драмын театрай артистнар заабарилан туһалдаг хэн: Вл. Халматов С. Гончикова хоёр тайзан дээрэ наадаха, Таров – дуунда, Петр Иванов – хатарта, Бондарь хүгжэмэй эбсэгүүд дээрэ наадаха ороохон бэлигтэ нютагай залуушуулые һураһан габыятай.

Һайн дуранай бүлгэмэй уран хайханай хүтэлбэрлэгшэ Лубсан-Даши Цыденович Ринчинов байһан. Духовой оркестрэй хүгжэмшэды нэрлэбэл: Лубсан-Даши Ринчинов (баритон), Василий Раднаев, Буда-Цырен Данзанов, Николай Тазиев (кларнет), Дашима Очирова, Пурбо-Ханда Данзанова, Цырен-

Дыжид Цырендоржиева, Анна Очиржапова (тенор 1, 2), Раднажаб Ринчинов, Ц. Ринчинова (альт 1, 2), Санжиев Данзан (бас В), Данзан Бадмаев (барабан).

1942–1945 онуудта үбэлэй сагта уран хайханай бүлгэмэйхид Улаан-Үдэ ошоожо, хүгжэм гүйсэдхэхэ ороохон урлалда һураха азатай байһан. «Оперо болон баледэй театрта, буряад драмын театрта үглөөнэй 8-һаа үдэшин 5 саг болотор һурадаг хэмди. Үбэлэй үдэр богони даа. Орой харанхы болотор эсэтрээр хэшээлнүүдтэ ябаад, орой харанхыгаар Колхознигуудай байшан бусагша бэлэйбди, – гэжэ Данзан Нимаевич Бадмаев дурсаһан. – Дайнай жэлнүүдтэ мүн дайнай һүүлээршье манай уран хаханай бүлгэм түрэл Сэлэнгынгэз, Хяагтын, Зэдын аймагуудаар ябажа, концерт наада табидаг байгаабди. Тиихэдэ концерт наадамнай түлөөһэтэ,

олоһон мүнгөө бултыень колхозойнгоо бухгалтеридэ тушаадаг хэмди. Манай духовой оркестрые аймагай суглаан зүблөөнүүдтэ туш гүйсэдхэхыень ходо бури уригша хэн».

Дайнай хүндэ хүшэр сагта уран хайханай бүлгэмэй гэшүүд сагай, ажабайдалай, зохёохы талын бэрхэшээлнүүды тухашарангүй дабаха шадалтай, соёл урлалда үнэнхэ зүрхэнһөө дуратай байһанаа гэршэлһэн юм. Харагшадайнгаа магтаал найшаалда хүртэдэг, амжалта ехэтэй хүдэлжэ ябаа.

1941–1942 оной үбэл Т. Данзанов парторгын үүсхэлээр Жаргалантада хизаар ороноо шэнжэлгын музей республика дотор анха түрүүшынхинхөө эмхидхэгдэһэн түүхэтэй. Тус музей «Түрэл нютагай байгааали», «Нютагай хубисхалай урдахи уеын байдал», «Совет үе», «Колхозой фронтод үзүүлһэн туһа» гэхэн халбаринуудтай

байһан. Гайхамшаг энэ музей эмхидхэһэн, хүтэлбэрлһэн Эдуард Петрович Пильман хизаар ороноо шэнжэлгшэ, байгааалида тон ехэ дуратай, онсо хонирхолтой хүн бэлэй. «Түрэл нютагай байгааали» гэхэн таһагта шубуудай зуу гаран мүн баабгайн, баабгайн гүлгэдэй, бодон гахайн, гүрөөһэнэй гэхэ мэтын зэрлиг амитадай айбала дүрсэнүүд харагшадай хонирхол татадаг хэн. Тельманай нэрэмжэтэ колхозой байгуулагдаһан, хүгжэһэн түүхэ, ашалжа малша арад зонойнь намтартай танилсуулха экспонатууд үргэһөөр дэлгэгдэнхэй байһан юм.

Мүнөөшье үедэ Жаргалантын Соёлой байшан нютаг зоной сүлөө сагаа соёл болбосоролой оршондо үнгэргэлгын түб байһан зандаа. Нютагай эмхи зургаануудтай нягта холбоотойгоор ажалладаг. Жэлэй хугасаада олон тоото зохёохы хэмжээ ябуулганууд, арадай үндэһэн һайндэрнүүд заншалта ёһоор үнгэргэгдэдэг. Соёлой байшанда хатарай, дуунай бүлгэмүүдэй репетициинүүд үдэр бүхэндэ эмхидхэгдэдэг. Тиихэдэ нютагай зон тон дуратайгаар эндэ сугларжа харилсадаг, теннис, бильярд наадажа сүлөө сагаа үнгэргэдэг. Амаралтын үдэрнүүдтэ, һайндэрнүүдтэ концерт болон зугаа нааданууд, хатарай үдэшэнүүд эмхидхэгдэдэг.

(Үргэлжэлын хожом гараха)

Александр
ЦЫРЕНДОРЖИЕВ
Жаргаланта нютаг

Участники художественной самодеятельности

АЖАБАЙДАЛАЙ ТАРНИ

Нина АРТУГАЕВА

Сагай эрьсэ - ажабайдалай тарни,
Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө,
Оршолон юртэмсэтэ Эхэ газарни,
Оронгын тала дайда найжалаа хүбүүгээ...

Ерээдүй сагай нюуса бээдээ шэнгээн,
Бусажа ерэхэ нангин гэгээн байгаа,
Буян хэшэг арад зондоо дамжуулан,
Ендэр дээрээ ходоодоо маанадаа адислаа.

Будда бурханай бадма сээсэгтэл халбаран,
Дэмбэрэлтэ, буян хэшэгтэй сагыг хүлээн,
Далан табан жэлэй ариун хугасаада
Бумхан соо бээтнай мүнхэрэн зальбараа.

Дасанай хоймор талыг баясуулан,
Дээдын Ороной түбиин гэрэлтүүлэн,
Мүнгэн гэрэл зуланууд бадарна,
Мүнхэ эрдэни бээдэнь булта хүгэдэнэ.

Этигэлэй Хамба Лама Даша Доржо багшадаа,
Этигэн тандаа, шүлэг дуунуудаа зорюулнаб.
Эрмэлзэл дүүрэн шэдигтэ танай аршаанһаа
Эльгэлэн, сэдхэлээ хүдэлгэн хүртэнэб.

Элшэ габыатнай мүнхэрэн үлөө арадаа,
Этигэлэй Хамба Лама Даша-Доржо багшадаа
Доро дохин, хүзэглэн нунажа мүргэнэб,
Дасан дуганаа сэдхэлдээ дээжэлэн гороолноб.

Ом а гуру шаса дара димам суухаа!
Ом а гуру шаса дара димам суухаа!
Ом а гуру шаса дара димам суухаа

ТОЛИ

Үдэр бүхэн хэрэглэгдэдэг үгэнүүд:
Глава – засаг дарга
Директор – захирал
Начальник – дарга
Руководитель – хүтэлбэрилэгчэ
Заведующий – даагча
Заместитель – орлогчо
Пенсия – насны амаралта, гүрэны
тэдхэмжэ
Зарплата – салин
Объединение – нэгэдэл
Род – уг, отог
Заслуженный – габыата
Народный – арадай
Образование – суралсал,
болбосорол
Тренер, тренировать – соригшо,
сориho
Парад – жагсаал
Воспитание, воспитывать –
хүмүүжэл, хүмүүжүүлхэ
Премия – шан
Торжественный – баяр баясхаланы,
еслолы
Партия – нам
Проект – түсэл
План – түсэб
Мероприятие – хэмжээ ябуулга
Предприятие – үйлэдвэри
Министерство – яаман
Полиция – сагдаа
Министерство финансов – сангай

яаман
Министерство транспорта –
тээбэрийн яаман
Заместитель начальника – даргын
орлогчо
Администрация – захиргаан
Край – хизаар
Область – мого
Округ – тойрог
Федеральный – Холбоото Уласай
Республиканский – Улас түрын
Региональный – нютаг можын
Межрегиональный – нютаг мого
хоорондын
Управление – хүтэлбэри
Специалист – мэргэжэлтэн
Библиотека – номой сан
Библиотекарь – номой санчан
Гражданин – эрхэтэн
Судья, жюри – шүүгчэ
Предприниматель – олзын хэрэг
эрхилэгчэ
Социальный – нийгэмы
Общественный – олонийтын
Почта – шуудан
Секретарь – нарин бэшэгчэ
Документ – данса
Отдел – тасаг
Комитет – хороон
Сектор – хэлтэс
Совет – зүблэл
Совещание – зүблөөн
Организация – эмхи
Должность – тушаал
Служба – албан

1943 он

Дайн соогуур
Даража дабажа шадаагүй маниие
Хооно нойтон үе,
Ама хоохон саг.

... Убэл
Үхэрэй хаташаһан арһан шэнгээр
Хумираад,
Хүйтэндэ
Хүлдэшэһэн үүлд-
Хадын сагаан ханшаг...
Тэрэ хүндэ жэлые би
Тэгдгүйл эжыгээ хараад
ханагшаб...
Мондойн хүтэлэй араар
Манай эжынэр-
Хори хаял гаража ябаһан басагад,
Модо унагаагша бэлэй
Хоногоор, хараар...
Эдихэ хоол гэжэ юу байгааб даа...
Эгээл хайн хубсаһа хунараа,
Эдэе хоолоо
Дайнда ябаһан абанартаа
Эльгээдэг байгаабди...
Үлэн үхи хүбүүд бидэнэр:
"Үгыш", гэжэ гонгинон,
Эдихэ юумэ эрээгүйбди.
"Үгыш", гэжэ гонгинон,

Эрхэлээгүйбди.
Эжынэрэйнгээ эдигэн юумые
Эдигэ ябаабди.
Хилээмэнэй хэсэг,
Уһанай умдын сэн
Тэрэ гэхээр мэдээбди,
Эжын нимгэн зурхые,
Эхэ оронойнгоо ашые
Тэрэ гэхээр мэдэрээбди.
Тэрэ хүндэ хүйтэн
Түмэр шэнги хайруу
Сагыг бидэ
Сэдхэл соогоо байлгаабди.
Хооно нойтон үеые, ама хоохон
сагыг хүн
байна гэжэ

Алгасан алхалан гарадаг юм
Ушөө: һүүлэй һүүлдэ
Иладаг юм байна
Хүнэй һүлдэ-
гэжэ ойлгообди...

Барас ХАЛЗАНОВ

ПЛАН МЕРОПРИЯТИЙ МАУ РДК «ШАХТЕР» ПО МЕСЯЧНИКУ БУРЯТСКОГО ЯЗЫКА «ТҮРЭЛ ХЭЛЭН – ЭХЫН НАНГИН ҮЯЛГА»

–ОНЛАЙН – КОНКУРС ВОСНОВАНИЯ РОДОСЛОВНОУ–
«МАГТАНАБДИ АПДАРТ УГ ГАРБАЛАА»

16 ОНТАБРА
В СОЦИАЛЬНЫ
СЕТЯХ РДК «ШАХТЕР»
ВНОТАНТЕ, ФЭУСБУН, ИНСТАГРАМ

* * *

–ОНЛАЙН – КОНКУРС ОЗВУЧИВАНИЯ–
ФИЛЬМОВ, МУЛЬТФИЛЬМОВ
ТИПОВОЙ ИНДУСТРИИ НА БУРЯТСКОМ ЯЗЫКЕ
«ДЭПНЭЙН ИНДУСТРИАЛ ҮЙЛЭБЭРИЙН
ДЭЭНЭ БҮТЭЭЛНҮҮДЭЙ ОРШУУЛГА»

23 ОНТАБРА
В СОЦИАЛЬНЫ СЕТЯХ РДК «ШАХТЕР»
ВНОТАНТЕ, ФЭУСБУН, ИНСТАГРАМ

ЮРИЙ ДУГАРЖАПОВИЧ БАДМАЕВЫ ДУРАСХААЛДА

Сэлэнгын аймагы
олониитын ажал
явуулагча, аймагы
зүблэлэ сунгамал
Бадмаев Юрий
Дугаржапович,
октябрийн 4 – дэ энэ

дэлхэйты хахасаба.
Юрий Дугаржапович 1964 оны
апрелийн 9 – дэ Сэлэнгын аймагы
Зургаан – Дэбэ нютагта олон
үхивүүды гэр бүлэдэ түрсэн намарты.
1981 ондо Ноехонынгоо дунда
сургууль дүүргээд, Үвэр – Байгалы
хизаары Борзя станцид алва хиигээ.
Сэрэгынгээ алва гарсанынгаа удаа
Ноехон нютагтаа, түрэл колхоздоо
ажалынгаа намтар эжилээ. Ажаллажа
байха үедөө Буряады Хүдөөажахын
институт дүүргэжэ, мэргэжэлтэ
болоо. 1994 ондо Ноехон нютагтаасаа
аймагынгаа түб – Гусиноозерск хото
өөжэ, Сэлэнгын аймагы захиргаанда
хүдэлжэ эжилээ. 2009 ондо аймагы

захиргааны эдын болон тээбэрийн
тасагы даргаар томилогдоо. 2014
ондо, хожомонь 2019 ондо аймагы
зүблэлэ сунгамал болон аймагы
зүблэлэ даргын орлогчоор
сонгогдосон байна.

Юрий Дугаржапович Сэлэнгынгээ
аймагы, илангаяа түрэл тоонто
Ноехон нютагаа хүргөөлгын
талаар ехэхэн нүлөө оруулаа.
«Доодобүхэны», «Жаргаланта»,
«Сүтэй», «Ноехоной», «Увэр-
Зөөхэйн» гэсэн нютагы сомоны
байгууламжанууды шуухала
асуудалнууды шидхэлгэдэ эхэ
анхаралаа хандуулдаг байгаа.

Аймагы сунгамалнууды зүблэл,
Сэлэнгын аймагы захиргаан суг
хамта ажалласан нүхэр Юрий
Дугаржапович Бадмаевынгаа
цагаасаа урда наса барсан учараарнь
гэр бүлэдэнь, түрэлхидтэнь гүнээгы
шаналаа мэдүүлнэ. Дурасхаалын
хэтэ мүнхэдөө зүрхэндэмнай үлдэхэ.

КОЛХОЗЫМНАЙ ТҮҮХЭЭС...

Совет засаг тогтохын урда, нютагымнай зон үнчөөрөө малаа хараад ажасуудаг байгаа. 1920 ондо Дальневосточно республика бии болход, Ноехоны газар Волостной управлени болжо, Верхнеудинск үездын 22 волостин 1 тоодо ордог байгаа.

Удангүй Ноехоны болон Чик – Тагалцары сомоны соведууд байгуулагдаа, харин 1928 ондо эдэ хоер нэгдэжэ, Ноехоны Сомоны Совет бии болсон байна. Хореод оны сүүл багаар, Совет гүрэндэ хаа – яанагүй үнчин ажахынууды хамтаралга эхилээ. 1929 оны эхээр Ноехоны Залаа сууринда газар эдлэлгын товарищество (ТОЗ) 40 айл хамтаруулан бии болжо, яарца, шэницэ, овес тарья. Тымэ дээрээс, 1929 ондо нютагтамнай хамтын ажал, цаагадаа колхоз байгуулагдаа гэжэ тоолонбди.

1930 оны февраль сарда ТОЗ – ын газар дээр Искра коммуна бии болсон байна. Коммунада түрүүн 89 хүн ороо. Малы тоо харвал, иимэ байна: моринууд 83, эвэртэ – бодо мал 273, хони, ямаанууд 800 толгой. Тарья тарилгын, хуряалгын, үвэс бэлсэлгын техникэ үсөөн байжа, гүрэнөөс 1000 түхэриг мунгэ кредит авсан байгаа. Үнгэрсэн жэлы дүнгүүдээр сүү саалга болон хонины ноос авалга нилээн дээшлээ. Үвэс авалгын түсэб 115 хувяар дүүргэгдээ.

Намар баян талха тарья хуряажа, 1018 пүүд ороос хаварынгаа тарилгада бэлэсчэ хадагалаа. Коммунын ажал хүдэлмэри урагшаты, эдэбхитыгээр явхын харжа шүүмжлэн, бэшэ сууринууд коммуна байгуулжа эхилсэн байна.

Цайдам Царамыхин – Ворошиловы, Хелгын

Тагалцар – Ленины, Цагаан Хушуу – Ербановы нэрэмжэтэ, Булаг, Моностой, Согоото – Красный Согоото, Чик Тагалцар – Красный Восход коммуланууд бии болоо.

1931 оны дүнгүүдээр Ноехоны Сомоны хамтын ажахынуудта 738 ажал хийхэ хүн тоодо орсон байна.

1932 ондо, Искра коммунынхид аймагынгаа хамтын ажахынууды мурьсөөндэ хабаадаад сайн дүнгүүды байжа, племенной буха болон 300 түхэриг мунгэ шанда хүртөө. Нютагы зон ондоо газарнууды байдалты сонирхон танилсажа, өөстынгөө ажабайдал, хүдэлмэрео шүүмжлэн хараад, коммулануудаа нэгдүүлжэ, томо колхоз болгохо гэжэ шийдхэбэри авсан байна.

Тиигэжэ 1940 ондо, Искра, Красная Революция, Ворошиловы нэрэмжэтэ коммуланууд Большевик колхоз бии болгоо. Харин Ноехоны Сомоны урда талынхид нэгдэжэ, Ленины нэрэмжэтэ колхоз бии болгоо.

Колхознигууд анхаралаа эгээ түрүүн хайшан гэжэ малынгаа үүлтэр сайжаруулхаб, тарья үвэсынгөө ургаса дээшлүүлхэб гэсэн асуудалнууды урдаа табиба. Тэрэ цагта хүдөөгэй зон ехэнхи ажалаа морео хэрэглэн бүтээдэг байгаа: малаа харюулха, үвэсөө сабчаха, тармаха, бухалаа

шэрэхэ, үвэс түлээгээ зөөхэ. Зундаа тэргэдэ, үбэлдөө шаргада морео хүллөөд, хаа – яанагүй хэрэгээрээ явдаг байгаа. Тымэ ушараас эндэ – тэндээс сайн үүлтэры азарга, гүүнүүды худалдан абжа, тэдэндээ таарамжаты байрнууды барижа, үвэс, овеосын бэлэсвэ. Уданшүегүй Ноехоны адуушад аймагынгаа, республикын зоны сурхарбан, сайндэрнүүдтэ гүйгөөшэ морьнуудаараа нютагаа алдаршуулаа.

Мүнөөшье залуу хувүүдэмнай үвгэй, авынгаа барюулсан жолоо шанга адхан, моринудынгаа соло дуудуулжал явна. Эдэ хувүүдтэ Алдар Соло!

1943 ондо Большевик колхоз семментал үүлтэры үхэрнүүды асаржа, племенной фермэ бии болгоо. Бэрэх харууса, зүбөөр ветеринарна болон зоотехническа онол аргууды хэрэглэлгэ сайн дүн харуулаа.

Ехэ сүү саажа, үнээнүүдынгээ түл сайнаар абжа, 1939 ондо фермэ Бүхэсоюзна Хүдөө ажахын выставкэдэ оролсожо, диплом ба мотоцикл шанда хүртөө. Харин, саалишан Цырен – Дулма Чагдурова Ленины орденуор болон Выставкын медалуар шагнагдаа. Үшөө фермын хэдэн ажалшад иимэ медальда хүртэсэн байна. Тэрэ үеын саалишад үнээ бүхэнөөс 2800 – 3000 кг сүү саадаг байгаа.

Саалишан – Цуу Хайдапова – энэ хэмжээ 4000 – 4500 кг болтор хүргэжэ, хүдөө ажахын выставкын томо мунгэн медалуар шагнагдасан байна.

1939 ондо колхоз 300 толгой меринос үүлтэры эмэ түлгэнүүды авжа, Залаагы зүүн хойно племенной хонинууды харха байр бариба. Энэ газарамнай саашадаа Плембааран гэжэ нэртэ болоо.

Жэл болоод, хоничод Ханда Аюшеева, Надмит Будаева хоер 100 эмэ хони бүхэнөөс 105 хурга авсан байна. Хэдыхэн жэл соо хонин сүрэг олошоржо, эндэ – тэндэ гүүртэнүүд бии болоо. Ленин колхозы хоер бригадада 400 толгой эвэртэ – бодо мал, 100 толгой моринууд, 1456 толгой хони, ямаанууд 45 гахайнууд тоодо байгаа.

Колхоз тарья, талха үвэс, ногоо хуряалгынгаа газарнуудта ехээн анхаралаа табижа, эрдэмын элдэб арга боломжо хэрэглэжэ эхилээ. Тиимэ учараас, 1937 – 1938 онуудаар баян тарья ургуулан хуряажа, ВСХВ – ын диплом, мотоцикл болон 5000 түхэриг мунгэ шан абсан байна.

Цырен – Доржо Балданов колхоз соогоо выставкын түрүүшын хабаадагша боложо, Москва хото ошсон байна. Оеор Царам сууринда модо бэлсэлгын талмай бии болгогдожо, пилорама хүдэлжэ эхилээ.

1934 – 1935 онуудаар Ноехоны сомоны колхозууд тракторнууды, комбайнууды автомашинууды болон бэшэ хэрэгты техника аба жа эхилээ. Тэрэ сагта республика соо хүдөө ажахыда ажал хэхэ хүнүүд үсөөн, хүртэдэггүй байсанаас, ондоо республика, можонуудаас ажалшад урин асардаг байгаа. Тиигэжэ, 1939 ондо манай Ноехон нютаг хэдэн отара бүлэнүүд зөөжэ ерсэн байна.

(үргэлжэлын хожом гараха)

ХҮНДЭТЭ УНШАГШАД!

Энэ дээрэ бэчэгдэсэны ехэнхи хубинь нютагымнай хувүүн Сергей Дугаржапов Ринчиновы бэшсэн "Высоты Ноехона" гэсэн ном соогоос тобшохоноор оршуулан авааты.

Сергей Дугаржапович – РСФСР – ы болон Буриад Республикын соелы габьяата ажал ябуулагша гэсэн нэрэ зэргэты.

Энэ ном оложо уншбал, Ноехонынгоо ниитын эмхинүүды түүхэ, арад зонынгоо ажабайдал 1990 он хүртэр ехэ сайнаар мэдэхэ болохот. Өөстынгөө үвгэй, эмгэйнэры, ава эжынэрынгээ нэрын олохот. Хаана яажа хүдэлсэнын, ямар амжалта туйлсанын мэдэхэ болохот.

Должидма ДАРМАЕВА,
багшын ажалы ветеран,
Ноехон нютаг

Захирал-юрэнхы эрхилэгшын уялга дүүргэжэ Н.Б. Цыбыкова Сэлэнгын эрхилэгчэ Б.С.Жанцанова

Типографин хаяг: 670000, Улаан-Үдэ хото, Борсөөвой гудамжа, 13
Түсбөөр хэблэлдэ тушагдаха саг: 15.10.2020 он, 17:00; бодото дээрээ: 15.10.2020 он, 17:00;

1857-дохы дугаартай захил.
Хэһэг – 999.
e-mail: bairma.zhantsanova@yandex.ru
Тел.: 89024550332

